

Emlékezés Teleki Ferencre (1785-1831), a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagjára

Remembering Ferenc Teleki (1785-1831), Honorary Member of the Hungarian Academy of Sciences

A széki Teleki grófi famíliából származó Id. Teleki Ferenc életműve kellően feldolgozott.¹ (Szükséges személyét² elkülöníteni a szintén Teleki Ferenc nevet viselő nagybátyjától, valamint Ifj. Teleki Ferencétől).³ Id. Teleki Ferenc (a továbbiakban: Teleki Ferenc) matematikus, költő, császári és királyi kamarás,⁴ erdélyi földbirtokos,⁵ a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja (1831. február 16.).⁶ A későbbi írásaiban idősbnek, vagy paszmosi Telekinek nevezte magát.⁷

A Teleki család ősei az egyik legnagyobb múltú hazai nemzetségből, a Garázda-nemből valóak voltak. A Telekiek közös töről fakadtak a horogszeghi Szilágyiakkal. A család 1409-ben, Zsigmond királytól nyerte címeres levelét, miután egy évvel korábban megszerezték a család nevét adó Telek birtokot. Később, 1414-ben újabb szerzemények gazdagították a családi birtokállományt: Záporhida, Szék, és több más pusztát, melyek mind megkülönböztető nevet adtak a család egyes ágainak. A család 1685-ben nyerte el a grófi címet.⁸ A Teleki család alapítói szerepe a nemzeti tudományos köztestület történetében közismert, és számos egyéb tagot adtak a Magyar Tudományos Akadémiának. (Az 1825-ös felajánlásokból a szervezet 1830-ban Magyar Tudós Társaság néven jött létre, és e nevet 1840-ig viselte).⁹

¹ Döbrentei Gábor: Idősb széki gr. Teleki Ferenc, cs. k. [császári és királyi] aranykulcosos, és volt tiszteletbeli tag. In: Döbrentei Gábor: *A Magyar Tudós Társaság névkönyve az 1832-es évre*. Pest, Trattner és Károlyi, 1832. 45-46.; Döbrentei Gábor: Emlékezés gr. [gróf] Teleki Ferenc t.t. [tiszteleti tag] fölött. In: Toldy [Schedel] Ferenc (szerk.): *Magyar Tudós Társaság évkönyvei 8. 1845-1847. Egy arcképpel*. Buda, cs. k. [császári és királyi] Egyetemi Nyomda, 1860. 48-58. https://real-j.mtak.hu/478/1/MATUDTARSEVK_008.pdf (utolsó megtekintés: 2025.04.05.); Id. Szinnyei József: Id. Teleki Ferenc [szócikk]. In: Id. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái XIII. Steiner-Télfy*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 1402-1404.; Hoós Ferenc: *Teleki Ferenc, mint ember és költő*. Veszprém, Pósa Endre Könyvnyomda, 1908. 70; Pintér Jenő: A költészet/Németes költők [Teleki Ferencre vonatkozó részei]. In: Pintér Jenő: *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés V. A magyar irodalom a XIX. század első harmadában*. Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1932. 763-764., 774-774.; S. Mudrinszky Rózsa: [A Telekiek] Ősei. In: Matolay Géza (összeáll.) - S. Mudrinszky Rózsa (közrem.): *Gróf Teleki Pál élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában*. Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, 1941. 10-12.; Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon II. L-Z*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969. 834-834.; Balogh Margit: Teleki Ferenc [szócikk]. In: Balogh Margit-Burucs Kornélia-Hay Diana-Markó László: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai III. R-Zs*. Budapest, MTA Társadalomkutató Központ-Tudománytár, 2003. 1285-1285.; Vaderna Gábor: Gróf Teleki Ferenc (1785-1831) levelei. *Lymbus* 36 (2015) 1. sz. 235-274.

² Az „idősb” névelemre: Id. Szinnyei (1909) 1402.

³ Nagybátyja Teleki Ferenc huszárezredes volt. Erre: Id. Szinnyei (1909) 1402. Ifjabb széki Teleki Ferenc gróf 1790 és 1853 között élt, valóságos belső titkos tanácsos, udvari tanácsos, és referendárius. Teleki Sámuel és Serényi Franciska grófnő fia. Id. Szinnyei József: Ifj. Teleki Ferenc [szócikk]. In: Id. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái XIII. Steiner-Télfy*. Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 1404-1405.

⁴ Id. Szinnyei (1909) 1403.

⁵ Pintér (1932) 774.

⁶ Döbrentei (1832) 45.; Döbrentei (1860) 48.; Id. Szinnyei (1909) 1402.; Hoós (1908) 6. 3. l.; Pintér (1932) 774.

⁷ Hoós (1908) 6.

⁸ S. Mudrinszky (1941) 10-12.

⁹ Számos Teleki volt az MTA tagja. Teleki József (1790-1855) történész, nyelvész, Erdély kormányzója, az MTA tagja [igazgatósági tag (1830. november 17.; tiszteleti tag (1838. szeptember 7.)], a Magyar Tudós Társaság, majd a Magyar Tudományos Akadémia első elnöke, korabeli megnevezéssel előlölő (1830. november 17-1855. február 15.), aki elsősorban a Hunyadiak korának történetét írta meg és adta ki egy okmánytárral együtt. Teleki László (1811-1861) író, politikus az MTA tagja [levelező tag (1836. szeptember 10.); tiszteleti tag (1844. december 24.)].

Teleki Ferenc szülőhelyét illetően részben Beszterce¹⁰ (Beszterce-Naszód vármegye), részben Paszmos¹¹ (Beszterce-Naszód vármegye) is felmerült, az azonban bizonyos, hogy 1785. április 4-én született. Apja gróf Teleki Mihály, anyja Dózsa (Dósa) Ágnes. A család Paszmoson élt, de Ferenc születésekor a Horea-Closca-Crisan-féle gyulafehérvári román parasztfelkelés miatt Besztercére,¹² a „biztonságosabb városi körökbe” távoztak.¹³ Teleki Mihály középső fia volt, bátyja a három évvel korábban született Mihály, öccse a két évvel később napvilágot látott Tamás.¹⁴

Teleki Ferenc elemi iskoláit Besztercén kezdte a piaristáknál, a latin (közép)iskolát Marosvásárhelyen és Zalatnán,¹⁵ továbbá Gyulafehérváron (Károlyfehérvárott)¹⁶ végezte. Atyja még a besztercei iskoláztatás során, 1792-ben elhunyt. Édesanyja is sokat betegeskedett, ezért nagybátyjánál, Teleki Ferenc huszárezredes házában nevelkedett. Később, 1799 és 1801 között a bécsi Theresianum-ba került, ahol nagybátyja is tanult.¹⁷ Bár korábban magyarul kezdte a verselést,¹⁸ de a germán környezetben elnémetesedett. A német és a latin mellett angolul, franciául is anyanyelvi szinten, olaszul pedig jól beszélt.¹⁹ Ezt követően 1805 és 1808 között Kolozsváron jogi stúdiumokat folytatott. Arra nézve a források nem egyértelműek, hogy e tanulmányait befejezte-e.²⁰ Majd 1808-tól Göttingenben matematikát hallgatott.²¹ Nyelvileg elnémetesedett a német környezetben, és még a kolozsvári nemesség körében is ebben az időben a német nyelvű érintkezés volt szokásos.²² Ekkoriban a magyar beszéd nehezebbre esett.²³

Édesapja halála után testvéri egyezség útján rá szállt a paszmosi kastély és uradalom. Ezt követően, 1808-ban nőül vette unokatestvéré, Teleki Paula Ferenc gróf nővérét, Teleki Sarolta grófnőt. Teleki Ferenc a család római katolikus ágából való volt, míg a tőle néhány

Teleki Domokos (1810-1876) történétíró, politikus, jogász, az MTA tagja [levelező tag (1836. szeptember 10.); igazgatósági tag (1855. április 19.); tiszteleti tag (1861. december 20.)]. Teleki Géza (1843-1913) jogász, közgazdász, miniszter, politikus, az MTA tagja [igazgatósági tag (1899. május 4.)], a Magyar Történeti Társulat elnöke. Teleki Sámuel (1845-1916) földrajztudós, az MTA tagja [tiszteleti tag (1894. május 4.)]. Teleki Pál (1879-1941) földrajztudós, jogász, politikus, miniszterelnök, az MTA tagja [levelező (1913. április 24.); igazgatósági tag (1922. május 11.); tiszteleti tag (1925. május 7.)]. Minderre: Balogh (2003) 1283-1289.

¹⁰ Az Id. Teleki Józseftől Döbrenteihez érkezett adat szerint Besztercén született. E tényt közli: Hoós (1908) 6. Ennek nyomán: Id. Szinnyei (1909) 1403.; Pintér (1932) 774.; Kenyeres (1969) 834.

¹¹ Az MTA névkönyve a születési helyét Paszmosra tette. Döbrentei (1832) 45. Ennek nyomán: Balogh (2003) 1284.

¹² Id. Szinnyei (1909) 1402.; Pintér (1932) 774.

¹³ Hoós (1908) 6.

¹⁴ Hoós (1908) 6-7. Döbrentei tévesen állítja, hogy Teleki Ferenc Teleki Mihály harmadik fia volt. Döbrentei (1832) 45.

¹⁵ Döbrentei (1832) 45.; Id. Szinnyei (1909) 1403.; Balogh (2003) 1284.

¹⁶ Hoós (1908) 6-7.; Id. Szinnyei (1909) 1403.

¹⁷ Hoós (1908) 7.; Id. Szinnyei (1909) 1403.

¹⁸ Hoós (1908) 7-8.

¹⁹ Döbrentei (1832) 45.; Hoós (1908) 7-8.

Id. Szinnyei (1909) 1403.; Balogh (2003) 1284.

²⁰ Döbrentei (1832) 46.; Hoós (1908) 10.; Id. Szinnyei (1909) 1403.

²¹ Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: Teleki Ferenc. In: Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: *Nagy magyar feltalálók*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1958. 355-355.; Balogh (2003) 1284.

²² „Kolozsvárt is elég olyan úrfi és kisasszony volt, kik maguk közt németül beszéltek, pedig ezek itthon szokták meg. Miért? Mert a francia vagy német gouvernante [nevelőnő] azt mondogatta mindig: „Quelle langue barbare la langue hongrois! [„Minő barbár nyelv a magyar.”] „Pfuj! Klingt die ungarische Sprache hässlich.” [„Fúj! De csúnyán hangzik a magyar nyelv.”]. Továbbá, ha [a nevelőnő] megszidta a gyermekeket, és azok összebújtak, és magyarul suttogtak, félni kezdett, hogy ellene forralnak valamit, tehát eltiltotta őket a magyar beszédétől.” Idézi: Hoós (1908) 7.

²³ Hoós (1908) 9-10.

évvel idősebb Teleki Sarolta református volt. Ennek ellenére békében, nézeteltérések nélkül éltek.²⁴ Összesen négy gyermekük született, három fiú, és egy leány. Az első, Alfréd, még csecsemőkorában hunyt el. A második, Tivadar, 12 évesen, balesetben vesztette életét. Harmadik fiuk, Ede Haller Matild grófnőt vette el, míg Sarolta leányuk az Újfalussy családba házasodott be.²⁵

Sipos Pál (1759-1816), az első eredeti értekezést író magyar matematikus tanítványa volt Göttingenben töltött matematikai egyetemei tanulmányain túlmenően.²⁶ Teleki egy olyan szögmérőt alkotott meg 1812-ben, amely szemben az addigi igen nagy készülékekkel, kézben tartható volt. Olcsóbb és könnyebb volt a korábbi eszközöknél, és a napmagasság mérésekor nem volt szükség mesterséges horizontra. Teleki készülékének gyakorlati kivitelezését a bécsi Voigtländer mechanikai üzem végezte.²⁷ Később, 1817-ben felfedezését német nyelven publikálta.²⁸

Majd 1816-ban ismerte meg Döbrentei Gábort (1785-1851),²⁹ ekkor talált vissza a magyar nyelvhez, és a német helyett a magyar verseléshez.³⁰ Döbrenteiének mutatta meg verseit, aki nyelvilag igazított azokon.³¹ Telekit az irodalomtörténet Kazinczy Ferenc (1759-1831) irodalomszervező, az MTA tagja [rendes tag (1830. november 17.)] köréhez sorolja. Az ún. „deákös” és „magyaros” költők mellett a „németes” költők között van számontartva.³² Költeményeit derült életbölcselet, enyelgő humor, és dallamosság jellemzi az egykorú irodalomtörténészek szerint.³³

Több tragédia is érte az idők során a családot. 1822. június 3-án Tivadar nevű 12 éves fia megfelelő felügyelet nélkül maradván véletlen baleset áldozata lett. Egy bálványfára mászott madárfészek után, ahol fennakadva meghalt. A tragikus hírt távollévő feleségével nem akarta közölni, ezért kegyes hazugságként járványos vörhenyben történt elhalálozásként tüntette fel a gyermek halálát. Míg felesége megnyugodott isten rendelésében, az apa fájdalma a végletekig fokozódott.³⁴ A tragédiát tovább fokozta, hogy 1824. április 27-én éjjel leégett a paszmosi kastély, és a kétemeletes mulatóház is. Részben nagynénjénél, gróf Kemény Sámuelnéénél Nagysajón, részben Pozsonyban, anyósa birtokain húzták meg magukat az újjáépülésig.³⁵ Teleki Ferenc egészsége is megrendült, 1821-ben ugyan bélgyulladásából felépült, de 1822

²⁴ Hoós (1908) 10-11.; Id. Szinnyei (1909) 1403.

²⁵ Hoós (1908) 12-13.

²⁶ Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: Sipos Pál. In: Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: *Nagy magyar feltalálók*. Budapest, Zrínyi Kiadó, 1958. 337-337.

²⁷ Vajda (1958) 355-355. Ugyanebben az időszakban találta fel Friedrich König (1774-1833) Londonban az első működő gyorsajtót (1812); valamint Humprey Davy (1778-1829) az elektromos ívlámpát (1815); és vezették be az utcai gázvilágítást Londonban (1814). Minderre: Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: *Magyar feltalálók. Négy évszázad negyvenhat technika*. Budapest, Országos Közművelődési Szövetség (Országos Közművelődési Tanács), 1943. 274-275.; Vajda [Weiss] Pál [Rezső] – Gáspár László – Hernádi György – Koczár Ernő – Nemes Iván – Németh Béla – Nyárády Gábor – Pap János – Seres János – Sztrókay Kálmán: *Nagy magyar találmányok*. Budapest, Népszava – A Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadó Vállalata, 1955. 198-199.

²⁸ Teleki, Franz [Ferenc]: *Die Spiegelscheibe, ein neues catoptrisches Instrument zur Messung terrestrischer Winkel und Bestimmung der Sonnenhöhen. Erfunden im Jahre 1812*. Wien, A. Strauss, 1817. 14, 2 t.

²⁹ Jogász, író, szerkesztő, műfordító, az MTA tagja [rendes tag (1830. november 17.)], és titoknok, azaz főtitkára (1831. február 20.-1835. szeptember 12.).

³⁰ Hoós (1908) 10-11., 15-16.; Id. Szinnyei (1909) 1403.

³¹ Döbrentei (1832) 45.

³² Pintér (1932) 763-764.

³³ Pintér (1932) 774.

³⁴ Hoós (1908) 24-25. főszöveg és 25. 1. lj.

³⁵ Hoós (1908) 26-27.

áprilisában tüdősorvadás támadta meg.³⁶ Mély vallásossága egész életén át elkísérte, és sok vigaszt talált a hitben. A transzcendentális iránti vonzódása olyan korabeli divatos jelenségek iránt is kiváltotta érdeklődését, mint a mesmerizmus, azaz a Franz Anton Mesmer (1734-1815) német orvostól elnevezett hipnózis.³⁷

A Magyar Tudományos Akadémia (mely ekkor még Magyar Tudós Társaság néven működött) tiszteleti tagjává választotta (1831. február 16.). Választása báró Szepeszy (Szepessy) Ignác (1780-1838) pécsi és erdélyi katolikus püspökkel, teológiai doktorral, a Káldi György-féle Szentírás fordításának modernizálójával egyidejűleg történt. Mikor Teleki Ferencnek hírül hozták a tagválasztást, könnyezni kezdett megindultságában, és így kiáltott fel: „Csakhogy megérém egy ily társaság felállítását; pedig nem hittem. Éljen gróf Széchenyi István.”³⁸ Teleki halála előtt Döbrenteit bízta meg összegyűjtött versei kiadásával, aki ennek eleget is tett 1831. december 16-i halála után.³⁹ Az emlékbeszédet Döbrentei tartotta felette.⁴⁰

Teleki Ferenc főbb munkái

Die Spiegelscheibe, ein neues catoptrisches Instrument zur Messung terrestrischer Winkel und Bestimmung der Sonnenhöhen. Erfunden im Jahre 1812. Wien, A. Strauss, 1817. 14, 2 t.; *Óda gróf széki Teleki József úr halálára.* [H.n., ny.n., é.n.]; Teleki Ferenc - Teleki Ádám - Teleki László - Antal János-Füzesi József et al.: *Néhány r. sz. [római szent] birodalombéli gróf méltóságos széki Teleki József úr sirhalma.* Pest, Trattner János Tamás, 1819. 261, 1; Teleki Ferenc - Döbrentei Gábor (kiad.): *Gróf Teleki Ferenc versei, s néhány leveléből töredékek.* Buda, Egyetemi Nyomda, 1834. xxii, 246, (1); és *Gedichte des Franz Teleki.* Pest, Druck Joseph Gyurian, 1857. 179, (2).

Felhasznált irodalom

Döbrentei Gábor: Idősb széki gr. Teleki Ferenc, cs. k. [császári és királyi] aranykulcsos, és volt tiszteletbeli tag. In: Döbrentei Gábor: *A Magyar Tudós Társaság névkönyve az 1832-es évről.* Pest, Trattner és Károlyi, 1832. 45-46.; Döbrentei Gábor: Emlékbeszéd gr. [gróf] Teleki Ferenc t.t. [tiszteleti tag] fölött. In: Toldy [Schedel] Ferenc (szerk.): *Magyar Tudós Társaság évkönyvei 8. 1845-1847. Egy arcképpel.* Buda, cs. k. [császári és királyi] Egyetemi Nyomda, 1860. 48-58. https://real-j.mtak.hu/478/1/MATUDTARSEVK_008.pdf (utolsó megtekintés: 2025.04.05.); Id. Szinnyei József: Teleki Ferenc [szócikk]. In: Id. Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái XIII. Steiner-Télfy.* Budapest, Hornyánszky Viktor, 1909. 1402-1404.; Hoós Ferenc: *Teleki Ferenc, mint ember és költő.* Veszprém, Pósa Endre Könyvnyomda, 1908. 70; Pintér Jenő: A költészet/Németes költők [Teleki Ferencre vonatkozó részei]. In: Pintér Jenő: *Pintér Jenő magyar irodalomtörténete. Tudományos rendszerezés V. A magyar irodalom a XIX. század első harmadában.* Budapest, Stephaneum Nyomda Rt., 1932. 763-764., 774-774.; S. Mudrinszky Rózsa: [A Telekiek] Ősei. In: Matolay Géza (összeáll.) - S. Mudrinszky Rózsa (közrem.): *Gróf Teleki Pál élete és munkássága a magyar revízió szolgálatában.* Budapest, Halász Irodalmi és Könyvkiadóvállalat, 1941. 10-12.; Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: *Magyar*

³⁶ Hoós (1908) 27-28.

³⁷ Hoós (1908) 30-31.

³⁸ Hoós (1908) 34.

³⁹ Hoós (1908) 34-35. A mű: Teleki Ferenc - Döbrentei Gábor (kiad.): *Gróf Teleki Ferenc versei, s néhány leveléből töredékek.* Buda, Egyetemi Nyomda, 1834. xxii, 246, (1); és *Gedichte des Franz Teleki.* Pest, Druck Joseph Gyurian, 1857. 179, (2).

⁴⁰ Döbrentei (1860) 48-58.

feltalálók. Négy évszázad negyvenhat technikusa. Budapest, Országos Közművelődési Szövetség (Országos Közművelődési Tanács), 1943. Vajda [Weiss] Pál [Rezső] – Gáspár László – Hernádi György – Koczkár Ernő – Nemes Iván – Németh Béla – Nyárády Gábor – Pap János – Seres János – Sztrókay Kálmán: *Nagy magyar találmányok.* Budapest, Népszava – A Szakszervezetek Országos Tanácsa Lap- és Könyvkiadó Vállalata, 1955. 204, 44 t.; Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: Teleki Ferenc. In: Vajda [Weiss] Pál R. [Rezső]: *Nagy magyar feltalálók.* Budapest, Zrínyi Kiadó, 1958. 355-355.; Kenyeres Ágnes (főszerk.): *Magyar életrajzi lexikon II. L-Z.* Budapest, Akadémiai Kiadó, 1969. 834-834.; Balogh Margit: Teleki Ferenc [szócikk]. In: Balogh Margit-Burucs Kornélia-Hay Diana-Markó László: *A Magyar Tudományos Akadémia tagjai III. R-Zs.* Budapest, MTA Társadalomkutató Központ-Tudománytár, 2003. 1285-1285.; és Vadera Gábor: Gróf Teleki Ferenc (1785-1831) levelei. *Lymbus* 36 (2015) 1. sz. 235-274.

Koi Gyula PhD

Tudományos főmunkatárs; vezető kutató; tudományos munkatárs
 Nemzeti Közszolgálati Egyetem (NKE) Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar;
 Pécsi Tudományegyetem (PTE) Állam- és Jogtudományi Kar; HUN-REN
 Társadalomtudományi Kutatóközpont Jogtudományi Intézet
 E-mail: Koi.Gyula@uni-nke.hu